

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: "Pomoc nie tylko dla zgromadzenia mego" : działalność edytorska benedyktynek wileńskich za rządów ksieni Franciszki Anny Wołłowiczówny

Author: Jolanta Gwioździk

Citation style: Gwioździk Jolanta. (2017). "Pomoc nie tylko dla zgromadzenia mego" : działalność edytorska benedyktynek wileńskich za rządów ksieni Franciszki Anny Wołłowiczówny. "Śląskie Studia Polonistyczne" Nr 2 (2017), s. 67-91.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

**„Pomoc nie tylko dla zgromadzenia mego...”
Działalność edytorska benedyktynek wileńskich
za rządów ksieni Franciszki Anny Wołłowiczówny**

Początki fundacji benedyktynek wileńskich wiążą się z planami Mikołaja i Katarzyny Horodyskich, którzy około 1620 roku z Nieświeża, pierwszego klasztoru żeńskiego na Liwie, sprowadzili zakonnice do Wilna – jednego z największych ośrodków miejskich Rzeczypospolitej, centrum życia społecznego, gospodarczego, handlowego oraz kulturalnego i religijnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Klasztor najwięcej zawdzięczał jednak przedstawicielom rodzin Wołłowiczów i Paców. Biskup Eustachy Wołłowicz (1572–1630), znany z dbałości o wysoki poziom religijny diecezji¹, otoczył opieką nowo powstały konwent. Uznał, że

zakon wasz panieński pod Regułą Ojca S. Benedykta zachowania Kassyneńskiego w tej Diecezji za przodków naszych w Nieświeżu zaczęty, a teraz iż z łaski Bożej za pasterstwa naszego w stołecznym mieście W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskie]go w Wilnie rozkrzewiony, przednią jest częstką Kościoła Bożego i owszem ozdobą i okrasą jego. A jakośmy nieraz przy wizytacjach naszych do was mówili, przednim kamieniem drogim i przedniejszą w koronie naszej biskupiej perłą².

Dzięki protekcji biskupa w 1622 roku przyjechało do Wilna kolejnych 12 siostr z Nieświeża, co umożliwiło sprawne funkcjonowanie

1 W. PRZYAŁGOWSKI: *Żywoty biskupów wileńskich*. Petersburg 1859, s. 94. Por. P. NITECKI: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*. Warszawa 2000. O zakresie działalności biskupa świadczy także zachowana korespondencja i mowy pogrzebowe – zob. M. JARCZYKOWA: „Heretycki biskup” – Eustachy Wołłowicz w kręgu Radziwiłłów birżańskich. „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2007, s. 53–65; EADEM: Mowy katolików i ewangelików na pogrzebach biskupów Eustachego Wołłowicza i Marcjana Tryzny. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2013, R. 61, nr 2.

2 Reguła Benedykta świętego Dekretami wizitalnymi według kraio w zimnych tyteyszych i zwyczajow z dawna ugruntowanych Panien Zakonnych pod tą Regułą w Diecezji naszej Wilenskiej ziących za pozwoleniem Antecessorów i nam ustnie przez bulle danym od Oycow Świętych Sixta 5, Grzegorza 14, Klemensa 8 Pawła 5 Deklarowana i do zupełnego zachowania zakonnicom w tej Regule na ten czas i potomnie będącym podana, inne wszystkie deklaracje oddalająca i w druk pozwolona Roku Pańskiego 1629 D. 19 Junii. Archiwum Benedyktynek Wileńskich w Żarnowcu (dalej: ABW). Rkps A 21.

wspólnoty. Miano fundatora benedyktynek wileńskich zyskał jednak Jan Feliks Pac (ur. po 1615, zm. po 1700)³ herbu Gozdawa, który dla zakonnic Sybilli⁴ i Anny⁵ (swoich córek z trzeciego małżeństwa z Anną Joanną von Silberg zu Wischling, zm. 1692) zamiast posagu oddał w zastaw swoje dobra dziedziczne⁶.

Na rządy Sybilli Magdaleny Pacówny⁷ (w latach 1704–1741) przypada trudny okres dziejów konwentu: zamieszki trzeciej wojny północnej, wojna o sukcesję między zwolennikami Stanisława Leszczyńskiego a stronnikami saskiej dynastii Wettynów⁸, a przede wszystkim konieczność renowacji kościoła i klasztoru po pożarze 1 czerwca 1737 roku⁹.

3 Biogram *Feliks Jan Pac h. Gozdawa*. W: *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*. <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/feliks-jan-pac-h-gozdawa> [20.03.2017]. Zachował się testament Jana Feliksa, kopie urzędowe jego pism oraz korespondencja. ABW. Rkps C 14. Częściowy druk w: M. BORKOWSKA: *Dekret w niebieskim ferowany parlamencie*. Kraków 1984. W klasztorze wileńskim było pięć zakonnic z rodu Paców, w tym siostra Jan Feliksa, Zofia Justyna Pacówna (nowicjat ok. 1621 r., zm. 1648). Zob. M. BORKOWSKA: *Geografia rekrutacji do klasztorów benedyktynek w Wielkim Księstwie Litewskim*. W: *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės moterų vienuolijos: Istorija ir dabartis skirta Kauno benediktinių vienuolyno 390-čiui*. Ed. A. VASILIAUSKIENĖ. Vilnius 2014, s. 43. Rodzina Paców jest znana także z innych donacji religijnych, między innymi Stefan Pac ufundował klasztor karmelitanek w Wilnie (syn Stefana – Mikołaj Stefan – został biskupem wileńskim, a córka Katarzyna – bernardynką w Kownie).

4 Sybilla Pacówna (23.06.1686–8.04.1741) odbyła profesję w 1687 r., a konsekrację w 1688 r. Biogram zob. w: M. BORKOWSKA: *Słownik polskich księń benedyktyńskich*. Niepokalanów 1996, s. 113.

5 Anna Pacówna (zm. 19.11.1705, w zakonie przyjęła imię Marianna) była konsekrowana w 1701 r. Biogram w: *ibidem*, s. 132.

6 Zastaw wynosił 123 228 złp. Chodziło o dobra: Dział z miasteczkiem Koziany i folwarkiem Kurciszki, majątność Ostrowiec z folwarkiem Dzieszowszczyzna i miasteczkiem Twerecz (darowany benedyktynkom 20 maja 1686 r.; ten fundusz zatwierdzono na sejmie w 1775 r. dzięki staraniom ksieni Franciszki Anny Wołowiczówny). Ostatecznie Jan Feliks Pac rozrządził tymi dobrami na rzecz klasztoru 23 kwietnia 1688 r., a w kwietniu 1693 r. zapisał dodatkowo benedyktynkom część majątku Widze, odziedziczonego po ojcu Piotrze Pacu, wojewodzie trockim. Jan Feliks potwierdził oddanie tych dóbr 14 lipca 1692 r. Zob. *Pacowie. Materiały historyczno-genealogiczne*. Wydał J. WOLFF. Petersburg 1885, s. 112–113.

7 Biogram i bibliografia przedmiotu w: M. BORKOWSKA: *Słownik polskich księń benedyktyńskich...*, s. 113.

8 W 1710 r. Pacówna wystarała się o uniwersał, chroniący dobra wszystkich klasztorów benedyktynek na Litwie.

9 Zakonnice następująco wspominały to wydarzenie: „nawiedził nas Pan Jezus ciężkim ogniem, wszytek klasztor kościół z miłosierdzia Boskiego we zrodku ołtarze zostały, kaplica Boskiej Opatrzności i gdzie komunikujemy zostali, a chór ze wszystkimi instrumentami i księgami, oratorium i biblioteka ze wszystkimi relikwiami i wszystkie oficyny i budynki żadnej rzeczy nie zostało. Same wyszliśmy z krzyżem na Łukiszki prosto do kościoła Filipa i Jakuba i tam śpiewaliśmy litanie”. Siostry zostały rozlokowane w domach prywatnych (30 panien zamieszkało w pałacu Tyszkiewiczów), w klasztorach (12 znalazło miejsce u bernardynek wileńskich) i w rodzinie. Powrót ksieni i części mniszek do klasztoru okazał

Mimo przeżywanych trudności w tym czasie klasztor wileński był ważnym ośrodkiem życia religijnego miasta oraz znaczącym w kongregacji chełmińskiej domem wspólnoty zakonnej. Sukcesywnie się ona powiększała: Pacówna przyjęła 45 nowicjuszek, w tym swoje krewne Franciszkę (ur. ok. 1712, rozpoczęła nowicjat 27.07.1727, zm. 16.05.1791)¹⁰ i Petronelę Ludgardę (zm. 30.04.1774)¹¹ Wołłowiczówny. Były one córkami Wincentego Piotra Wołłowicza (ur. ok. 1670, zm. 1737) herbu Bogoria, referendarza Wielkiego Księstwa Litewskiego¹², i jego drugiej żony Anny z d. Pacówny (zm. ok. 1726¹³) herbu Gozdawa, a wnuczkami Jana Kazimierza Pacy, chorążego nadwornego litewskiego i Ludwiki z Szujskich. W trakcie publicznie odprawianych obłóczyn¹⁴ Franciszka dostała zakonne imię Anna, a trzy lata później Petronela Ludgarda otrzymała imię Marianna.

Formację benedyktynek rozpoczynał nowicjat, który trwał dwa lata, podzielony na kilka etapów, z których każdy kończył się egzaminem. Pierwsze dwa miesiące służyły sprawdzeniu dobrowolności powołania oraz upewnieniu się, czy nowicjuszka ma cechy niezbędne w życiu pełnym umartwień, w milczeniu, posłuszeństwie i ubóstwie. Następnie mistrzyni nowicjatu przez sześć miesięcy uczyła sposobów wewnętrznego doskonalenia się przez

się możliwy dopiero 26 września, gdy odrestaurowano cztery cele, w tym jedną dla nowicjuszek, będących wówczas pod zarządem mistrzyni nowicjatu Hilzenówny. *Materiały historyczne*. ABW. Rkps A 1 [zapis na karcie bez numeracji]. Zob. D. CHODŹKO: *Kościół i klasztor Panien Benedyktynek w Wilnie*. [S.l.], 1858, s. 493–497; V. DRĖMA: *Vilniaus bažnyčios*. Vilnius 2007, s. 507–509. W latach 1741–1743 odbudowę prowadził architekt Jan Krzysztof Glaubitz, najbardziej znany przedstawiciel baroku wileńskiego (umowa i rachunki zob. ABW. Rkps C 40; restaurował także kościół i klasztor benedyktynek w Mińsku). Zob. S. DĄBROWSKI: *Odbudowa kościoła św. Katarzyny w Wilnie przez architekta Jana Krzysztofa Glaubicza*. „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1933/1934, T. 2, nr 3, s. 222–225; S. LORENTZ: *Jan Krzysztof Glaubitz – architekt wileński XVIII wieku*. Warszawa 1937. W 1742 r. benedyktynki zakupiły obrazy Szymona Czechowicza (1689–1775), malarza znanego także z wykonania wystroju innych kościołów zakonnic. Zob. M. BĄK: *Obrazy Szymona Czechowicza w kościele pw. Przemienienia Pańskiego w Lublinie*. „Roczniki Humanistyczne KUL” 1974, R. 22, z. 6, s. 39–64; M. KARPOWICZ: *Obrazy Czechowicza u warszawskich wizytek*. „Kronika Zamkowa” 2006, nr 1–2, s. 7–20.

¹⁰ Biogram w: M. BORKOWSKA: *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*. T. 3: *Wielkie Księstwo Litewskie i Ziemie Ruskie Korony Polskiej*. Warszawa 2008, s. 135.

¹¹ Biogram w: *ibidem*.

¹² *Pacowie...*, s. 261.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Przez ten akt kandydatka miała „wypowiedzieć służbę światu i jego wszelkiej pysze [...] a samemu Bogu, któremu służyć królować jest w Zakonie S. hołdować począć”. Powinna przy tym pozbyć się złych nałogów, oczekiwano natomiast, że „przyoblecze na się z habitem zakonnym nowego człowieka, to jest pokorę, cierpliwość, posłuszeństwo i wszelką doskonałość Jezusa Chrystusa”. Zob. *Porządek przyjmowania habitu 1675 r. W: Ceremonie zakonne* [inc. „Zacznie Biskup mszę św. [...]”]. ABW. Rkps F 11, s. 128–129.

umartwienia, tzw. rozmowy duchowe, lekturę określonych ksiąg i rozmyślanie duchowne (każda nowicjuszka pierwszego chóru, czyli uczestnicząca w godzinach liturgicznych, musiała opanować umiejętność czytania po polsku i po łacinie oraz pisanie i śpiewania¹⁵). Przede wszystkim jednak zapoznawano nowicjuszkę z regułą św. Benedykta¹⁶, co było także zasadniczym przedmiotem ćwiczenia w kolejnych czterech miesiącach.

Po profesji przez rok ćwiczone zakonnice w „doskonałości chrześcijańskiej”, przygotowując je do życia we wspólnocie. Centrum wspólnoty stanowiła modlitwa wspólnotowa i indywidualna, zgodnie z zasadą „Aby we wszystkim Bóg był uwielbiony” (*Ut in omnibus glorificet Deus*). Najistotniejszy był udział w Eucharystii oraz liturgii chórowej, prowadzonej zgodnie z porządkiem tzw. godzin kano-nicznych¹⁷. W układzie dnia przewidziano także czas na medytację i czytanie duchowe, praktyki ascetyczne oraz pracę fizyczną. Szcze-

15 Porządek nowicjatu z Reguły S. Benedykta zebrany i sporządzony do ćwiczenia duchownego i powierzchownego na ośm części główne rozdzielony W: Reguła Świętego Oycy Benedicta. Z łacińskiego przetłumaczona, y z Reformacją porządków, chełmieńskiego, Toruńskiego, Żarnowieckiego, Nieświeskiego, y inszych wszytych w Krolestwie polskim teyże Reformacyey y Reguły S. Benedikta, ktore teraz są y napotym ziednoczone będą, Klasztorow Panieńskich. Władzą stolicę apostolskiej, przez Jasnie Wielmożnego Oycy, X. Wawrzynca Gębickiego, z łaski Bożey Biskupa Chełmieńskiego, Pomezanney administratora etc. Roku pań. 1605 potwierdzona. Na końcu położone krotko zebrane łaski y odpusty przez uczestnictwo tymże Zakonnicom od ś. pamięci Clemensa PP. VIII darowane wiecznie. W Krakowie: U Wdowy Jakuba Sybeneychera, 1606, s. 160–161.

16 Klasztor wileński należał do kongregacji chełmińskiej, w którym jedność klasztorów zapewniała tzw. reguła reformowana (z 1606 r., przedruki w latach 1635, 1647 i 1737), czyli taka, której tekst został dostosowany do prawa kościelnego epoki potrydenckiej oraz realiów życia w żeńskiej wspólnocie. Biskup Wołłowicz, opat komendatariusz benedyktynów w Lubiniu, w 1629 r. zlecił nowy przekład reguły św. Benedykta, uznając tekst za „drogę prostą, bezpieczną, niewątpliwą do życia zakonnego spokojnego, bezpiecznego i do pomnożenia się w doskonałości zakonnej”. Do zasadniczego tekstu dodał zalecenia wizytacyjne, wykorzystał inne deklaracje dla „klasztorów panieńskich”, zalecenia potrydenckie oraz fragmenty tzw. wykładu reguły. Opracowanie to było przeznaczone dla wszystkich klasztorów mniszych w diecezji wileńskiej, by zakon „przy zachowaniu dawnych ustaw S. Benedykta zostawał”. Reguła Benedykta świętego Dekretami wizitalnymi..., s. 4. Opis zob. w: M. BORKOWSKA: Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej. Lublin 2010. Benedyktynki wileńskie korzystały także z wydania reguły w tłumaczeniu opata trockiego Stanisława Szczygielskiego. Anna Mechtylda Hilzenówna (ksieni w latach 1746–1760) opłaciła przedruk tej edycji „dla wygody domowej”. Reguła Świętego Oycy Benedicta z łacińskiego na Polski język teraz pilniey, niż kiedy Przełożona [...]. – Teraz powtórnie Kosztem y staraniem Wielmożney Nayprzewielebniejszey w Chrystusie Panie Jmci Panny Mechtyldy Anny Hilzenowny Zak. Oyc. S. Benedykta Konwentu Wileńskiego Xieni dla wygody domowej przedrukowana. W Wilnie: w Drukarni J.K.M. Akademiei Societatis Jesu, 1756.

17 Reforma potrydencka objęła opracowanie brewiarza rzymskiego (w 1568 r.). Zob. S. DITCHFIELD: Tridentine Worship and the Cult of Saints. In: *The Cambridge History of Christianity*. Vol. 6. Cambridge 2007, s. 201. Benedyktynki kongregacji chełmińskiej przyjęły brewiarz rzymski zamiast monastycznego.

gółowe nauki w okresie nowicjatu, dotyczące czynności „zewnątrznych” oraz ich symbolicznych odniesień w sferze duchowej, opublikowała ksieni Sybilla Rejtanówna (rządy w latach 1741–1746)¹⁸. Opracowywano także kompendia odnoszące się do zasad formacji trwającej całe życie mniszki. Benedyktyn tyniecki Chryzostom Zdrowski, przeor w Starych Trokach i spowiednik benedyktynek wileńskich, w *Pektoraliku duchownym* z 1681 roku, wydanym z inicjatywy ksieni Marcybelli Gruzewskiej, przedstawił powinności duchowe benedyktynek. Zawarte w publikacji nauki i modlitwy najpewniej były znane z obiegu rękopiśmiennego w klasztorze wileńskim, bez wątplenia też uznawano je za istotne w realizacji zakonnego powołania¹⁹. Proponowany program pracy wewnętrznej mniszki dotyczył jej relacji z otoczeniem świeckim i zakonnym. Zakonnica powinna zwłaszcza być:

Przełożonym posłuszna,
Wszystkim pożyteczna.
Domowym miła,
Nikom nie przykra.
W pytaniu roztropna,
W odpowiedzi ostrożna,
W mowie mądra.
[...]
W pracy nieustająca,
Do próżnowania niesposobna,
W posłuszeństwie prędką²⁰.

Opisano także idealne wypełnienie ślubów, zgodnie z którymi mniszka miała być:

Aniołom wdzięczna,
W modlitwie czujna,

18 Dyrekcja zakonnego życia. – [S.l.]: [s.n.], 1744. Rejtanówna była przeoryszą przy ksieni Pacównie. Biogram w: M. BORKOWSKA: *Słownik polskich księń benedyktyńskich...*, s. 136.

19 *Pektoralik Duchowny dla Panien Zakonnych Pod Regułą Świętego Benedykta Żyjących / sporządzony od Iednego Kapłana tegosz zakonu y do druku za dozwoleńiem Starszych Podany.* – W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Societatis Iesu, 1681. Opracowanie zob. w: J. GWIOŹDZIK: *Benedyktynka doskonała („Pektoralik duchowny” 1681)*. W: *Monastycyzm XV–XVIII wieku. Tradycja średniowieczna wobec wyzwań nowożytnego humanizmu* Red. M.T. GRONOWSKI, P. URBAŃSKI. Warszawa 2016, s. 80–114.

20 *Pektoralik Duchowny...*, s. 491–492. Tekst ten przedrukowano z pracy przygotowanej dla benedyktynek z Torunia: *Sapientia albo życia zakonnego Mądrych Panien Jezusowi Posłubionych Zwierzczaństwo. Spowinszowaniem Mądrości Niebieskiej Corkom Duchownym / Wystawione od W.O.X. Stanisława Szydłowskiego [...]* 17 Grudnia 1645. [S.l.]: [s.n.], 1645.

W rozmyślaniu pilna,
 W nabożeństwie ustawiczna.
 [...]
 W doskonałości gorąca,
 W drodze Pańskiej postępująca,
 Do służby Bożej ochotna.
 [...]
 W niewinności dziecina,
 W ubóstwie Jezusowi podobna,
 W czystości Aniołom równa,
 W odmianie obyczajów żarliwa,
 W ścisłym zachowaniu reguły ustawicznie pracująca²¹.

Opisane zasady obowiązywały przez całe życie zakonnic, która nabywała pełni praw we wspólnocie dopiero po obrzędzie tzw. konsekracji dziewic. W tym przypadku również przewidziano określony ceremoniał. Przygotowaniem do tej uroczystości były specjalne rozważania (niekiedy dodawane do edycji reguły św. Benedykta, podobnie jak tekst rytuału)²². Medytacje, których tematem były poszczególne antyfony i wersety obrzędu konsekracji, przygotował Marcin Bogumił Grymosz, spowiednik lwowskich benedyktynek. Książkę zadedykował tamtejszej zakonnicy Salomei Teresie Wiśniowieckiej, późniejszej ksieni przemyskiej²³. Do tego przypisania nawiązano w tytule kolejnego wydania tej bardzo popularnej w klasztorach żeńskich pracy, przedrukowanej przez Mechtyldę Annę Hilzenównę²⁴:

Przedtym Jaśnie Oświeconej światu Księżnie Przewielebnej w Chrystusie Zakonnicy J[ej] M[iłoś]ci pannie Salomei Teresie Wiśniowieckiej Zakonu Reguły Ś[więtego] Benedykta w Konwencie Lwowskim żyjącej od Autora Ofiarowane, teraz kosztem i staraniem Wielmożnej Najprzewielebniejszej w Chrystusie Panie J[ej] M[iłoś]ci panny Mechtyldy Anny Hilzenowny Zak[onu] Ojc[a] Ś[więtego] Bened[ykta] dla wygody domowej [zostały] przedrukowane²⁵.

21 *Pektoralik Duchowny...*, s. 491–492.

22 Zob. A. ALBAREDA: *Bibliografia de la Regla Benedictina*. Monserat 1933, s. 59.

23 Biogram zob. w: M. BORKOWSKA: *Słownik polskich księń benedyktyńskich...*, s. 177.

24 Hilzenówna była mistrzynią nowicjatu i zakrystianką za czasów Pacówny oraz przeoryszą przy Rejtanównie. Biogram w: *ibidem*, s. 51.

25 *Święta przez pustynią Zakonną droga Do konsekracji Panieństwa wiekuistego Oblubieńcowi Niebieskiemu zaślubionego : abo rozmyślania na dziesięć dni przed Konsekracją Panien Zakonnych z samego prawie Pontyfikatu przez [...] Marcina Grymosza [...] sporządzone [...]*. – [S.l.] : w Drukarni J.K.M. Akademickiej, 1756.

Po konsekracji Franciszka Anna Wołłowiczówna pełniła odpowiedzialne funkcje we wspólnocie: mistrzyni panien świeckich (później odnowiła szkołę przyklasztorną²⁶), a następnie podprzeoryszy za czasów rządów Rejtanówny oraz przeoryszy przy ksieni Hilzenównie. Św. Benedykt uznał, że w zarządzaniu wspólnotą konieczna jest pomoc dla przełożonej. W deklaracjach chełmińskich sprecyzowano odpowiednie cechy, które ułatwiały bądź uniemożliwiały wybór do rady klasztornej. Subprzeoryszę miały charakteryzować obyczaje „skromne i wstydlive”, roztropność i stateczność, by była „zakonowi jako matka życząca”, przeorysza zaś powinna „szukać dobra” we wszystkich sytuacjach („nie bez łaskawości i politowania”), sprawować „pilny dozór” nad powierzonymi jej sprawami, dbać o „dobro pospolite”, w razie potrzeby być mężną i roztropną, a także pokorną, pracowitą, posłuszną, nie powinna być „wielomówna”²⁷. Do obowiązków subprzeoryszy należało dbanie o sprawy gospodarcze i wypełnianie powinności klasztornych „oficjałek”, przeorysza natomiast doglądała sposobu organizacji życia wewnętrznego klasztoru, między innymi odprawiania liturgii godzin, zachowywania odpowiednich obyczajów, przebiegu lektury duchownej, relacji między zakonnicami, kwestii odzieży oraz porządku w celach. Wspólnota zakonna uznała, że właśnie Wołłowiczówna jest najlepiej przygotowana do pomocy przełożonym w zarządzaniu tymi dziedzinami życia klasztoru. Później, w 1760 roku została wybrana na ksienię – duchową matkę konwentu²⁸.

Urząd przełożonej Wołłowiczówna sprawowała dożywotnio, zmarła w roku 1791, a jej trzydziestoletnie rządy przypadły na okres porozbiorowych zmian w sytuacji prawnej, administracyjnej i ekonomicznej klasztoru²⁹. Przełożona mimo narastających trudności podejmowała starania o zapewnienie odpowiedniego poziomu życia wspólnoty³⁰.

26 Na ten temat zob. M. BORKOWSKA: *Szkola benedyktynek wileńskich*. „Nasza Przyszłość” 1994, T. 81, s. 85–113.

27 *Reguła Świętego Oycy Benedicta. Z łacińskiego przetłumaczona...*, s. 35–36.

28 Zob. M. BORKOWSKA: *Słownik polskich księń benedyktyńskich...*, s. 179–180.

29 W 1772 r. klasztor utracił majątność Wiazyń, gdyż Wołłowiczówna odmówiła złożenia z tego majątku przysięgi Katarzynie II. Zob. ibidem, s. 179.

30 W 1788 r. klasztor nabył od rodziny Mnischów majątek Kolno, odebrany wraz z innymi dobrami przez władze carskie w 1842 r. Zob. M. BORKOWSKA: *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*. Tyniec 1989, s. 123. Por. *O odebraniu majątków klasztoru, 1834–1887*. ABW. Rkp C 64. Dodatkowo Wołłowiczówna kontynuowała prace remontowe kościoła (prace restauracyjne zakończyły się w 1753 r., także dzięki pomocy dobrodziejów klasztoru, na przykład o wkładzie rodziny Paców w odbudowę świątyni świadczy ich herb, który umieszczono na wieży kościoła św. Katarzyny, obok krzyża św. Benedykta). Ksieni dbała ponadto o odpowiednie wyposażenie świątyni, między innymi opłaciła odnowienie wnętrza kościoła, kupiła organy i dzwon, a także nabyła 6 lichtarzy do kaplicy, gałkę do baldachimu, 3 „listwy wyszywane karmazynowym jedwabiem ze złotem”, 24 alby z koronkami, 6 komży, 24 humerały, koronę haftowaną do alby, 20 ręczników, 12 korporałów,

Zasadnicze dziedziny aktywności konwentu, związane z przenikaniem się sfery religii i życia codziennego³¹, obrazuje podejmowana przez Wołowiczównę działalność wydawnicza³². Można ją podzielić na twórczość o charakterze normatywnym i formacyjnym, literaturę z zakresu teologii duchowości oraz druki okolicznościowe, które stanowiły popularną i powszechną formę wypowiedzi literackiej³³.

Pierwszym drukiem, który opublikowała Wołowiczówna, był przewodnik przeznaczony dla panien świeckich przebywających w klasztorze na nauce. Autor, benedyktyn Karol Andrzejowski³⁴, opisał w traktacie zasady nauki, organizację dnia uczennic oraz powinności ich przełożonej³⁵. Na wybór tej problematyki mogła wpłynąć pełniona wcześniej przez Wołowiczównę funkcja mistrzyni panien świeckich. Wówczas jej zadaniem było staranie się o „dobro zbawienne i miłość Bożą” uczennic, czyli ćwiczenie ich „Panu Bogu na chwałę, rodzicom na pociechę, duszom ich na pożytek zbawienny”³⁶, tak aby „na świecie po nich znać było, że się w klasztorze chowały”³⁷. Chodziło o naukę nie tylko powinności

z pasy jedwabne żółte, jej bracia zaś ofiarowali 3 ornaty. Zob. *Registr co przybyło przy naszey zakrystyi za Przełożenstwa* [...] Anny Wołowiczówny [...] 1764. ABW. Rkp. A 8. Wyrazem wdzięczności dla wszystkich dobroczyńców była modlitwa, na przykład za rodzinę Wołowiczów odprawiano msze św. w poniedziałki i we wtorki oraz wstawiano się w czasie liturgii godzin. Zob. *Inwentarz kościoła pod tytułem ś. Katarzyny przy konwencie wileńskim WWPP Zakonu ś. Benedykta sytuowanym y całego klasztoru po wizycie generalney i elekcji* [...] Mechtyldy Hilzenówny... [1741], rkps A 8. **31** Literatura bezpośrednio czerpała z tradycji religijnej, zarazem ją „poszerzając” i „obsługując” działalność instytucji kościelnych. K. DMITRUK: *Kultura literacka*. W: *Słownik literatury staropolskiej (średniowiecze, renesans, barok)*. Red. T. MICHAŁOWSKA, przy udziale B. OTWINOWSKIEJ, E. SARNOWSKIEJ-TEMERIUŚ. Wrocław 1990, s. 380–382.

32 W okresie staropolskim działalność edytorska obejmowała kompetencje wydawcy, nakładcy i drukarza, a niekiedy także autora i tłumacza. Zob. T. BIEŃKOWSKI: *Edytorstwo*. W: *Słownik literatury staropolskiej*..., s. 151–153. Klasztor wileński rozpoczął działalność edytorską wydaniem oficjum, dedykowanego przez ksienię Marcybellę Gruzewską ksieni lwowskiej Magdalenie Dorocie Daniłowiczównie. Zob. *Officia Propria SS. Patronorum Sacri Ordinis Divi Benedicti ex Recentis Breviario Benedictino Desumpta et Iuxta Rubricas Romani Breviarii usumq. Provinciae Poloniae* [...] *Permissu superiorum Typis mandata* [...]. – [S.l.]: [s.n.], 1681.

33 I. IMAŃSKA: *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich*. Toruń 2000, s. 111.

34 Biogram w: *Słownik polskich teologów katolickich*. Red. H. WYCZAŃSKI. T. 1. Warszawa 1983, s. 57–58.

35 *Zwierciadło dla ustanowienia dobrych obyczajów* [...] *wierszem polskim otwarte* [...]. – W Wilnie: [s.n.], 1762.

36 *Reguła Świętego Ojca Benedicta*..., s. 137.

37 Ibidem, s. 139. Układ dnia uczennic przewidywał pobudkę o godzinie 5 rano, pół godziny przeznaczano na higienę, następnie przewidziana była wspólna modlitwa w kościele, rozmyślanie, msza św., nauka do godziny 9, później śniadanie, nauka do godziny 11, obiad, rekreacja do godziny 12.30, nauka do godziny 16, litania, czas wolny do kolacji, rekreacja do godziny 18.30, następnie litania, rachunek sumienia, modlitwy wieczorne, sen. Ibidem, s. 141–142.

chrześcijańskich (jak modlitwa, rozmyślanie, sakramenty, rachunek sumienia), lecz także wypracowanie odpowiednich obyczajów („każda ma być jako anioł”). Precyzowano preferowany sposób chodzenia (z przystojną statecznością, gładki), patrzenia (spuszczony wzrok), mówienia (nieprędko, niezbyt głośno, uważnie, powściągliwie), a nawet układ ust („ani nazbyt ściśnione, ani też otworzone [mają] mieć, ale w miarę”) i wykonywania gestów (postać i twarz „pokazowała skromność”³⁸). Panny powinny także dbać o porządek zewnętrzny (na przykład higienę, schludność) i starać się o ład wewnętrzny (niewinność, pobożność, pokorę, mężne znoszenie przeciwności). Mistrzynie miała unikać zbytniego „towarzystwa z świeckimi”, lecz uczyć te panny, jak „uczciwie, poważnie i przykładnie się sprawować”³⁹. W takiej realizacji obowiązków pomagały określone przymioty charakteru, do których zaliczano roztropność, „rozumność”, dobrze ukształtowane sumienie, obyczaje „przystojne, nie grube”, unikanie „prywaty” i „zmyślenia”, a przed wszystkim wierność „Bogu, Zakonowi i duszy swojej”⁴⁰.

Andrzejowski został spowiednikiem w konwencie wileńskim na polecenie przełożonych z Lubinia. W liście dedykacyjnym dla Wołłowiczówny następująco określił cel swojej posługi u benedyktynek: „abym tutejszemu pobożnemu zgromadzeniu pod miłym i roztropnym rządem twoim zostającemu, przyzwoite urzędowi memu oświadczał usługi”⁴¹. Jednym ze sposobów osiągnięcia „duchowego pożytku” była działalność pisarska i translatorska: „prace moje, publicznemu widokowi wydane, są zaiste w tym porządku, że dają świadectwo chęci moich w pełnieniu rzetelnych usług”⁴². Spowiednik w latach 1764–1768 przygotował cztery książki z zakresu duchowości benedyktyńskiej, wszystkie wyłożono w drukarni pijarów wileńskich.

Pierwszą pracą Andrzejowskiego było tłumaczenie medytacji mających na celu ćwiczenie w osiągnięciu doskonałości w czasie rekolekcji. Benedyktyнки odbywały je zbiorowo, w przewidzianym w roku liturgicznym okresie, a także indywidualnie, w formie tzw. renowacji, czyli jakby powtórnego nowicjatu, uznawanego za istotny element duchowej formacji. Tytuł książki nawiązywał do ewangelicznego obrazu Przemienienia na Górze Tabor (Mk 9,2–10),

38 Ibidem, s. 143–144.

39 Ibidem.

40 Ibidem.

41 *Kalendarz Benedyktynski na każdy dzień całego roku Zyciem świętych Pańskich Zakonu S. Oycy [...] Benedykta [...] : ku zbudowaniu y nasladowaniu czytających zapisany a zaś [...] Franciszce Annie Wołłowiczównie Xieni klasztoru Wileńskiego tegoż zakonu na dowód szacunku y wdzięczney pamięci / przez X. Karola Andrzejowskiego [...] ofiarowany [...].* – W Wilnie: w Drukarni I.K.M. XX. Bazylianow: y w Drukarni I.K.M. y Rzpłtey XX. Scholarum Piarum, 1768, k. nlb. 2r.

42 Ibidem, k. nlb. 2v.

które powinno stać się pobudką odmiany życia dla każdego chrześcijanina, niezależnie od jego stanu. W przedmowie tłumacz opisał genezę powstania tomu, w tym celu przywołał historię przytoczoną w liście z 23 maja 1667 roku do przełożonego opactwa w Einsiedeln w Szwajcarii. Tamtejszy benedyktyn „obmyślił” tę pracę na potrzeby zakonnika przygotowującego się do rekolekcji. Ich odprawienie przyniosło nawrócenie nie tylko jemu, lecz także wielu osobom, które Andrzejowski podawał za przykład czytelnikom.

Następnie benedyktyn szczegółowo omówił sposób przygotowania się do rekolekcji⁴³. Istotne było skupienie się na rozważaniu, odprawianym

należycie, doskonale, a w nich pamięć do punktów, rozum do dyskursu (nie z ludźmi, ale z Bogiem) i do uwagi rzeczy prawdziwych: wolą do wzbudzenia afektów, bez wszelkiej oziębłości, gniustwa, niedbalstwa, zapamiętania [...] aplikować potrzeba⁴⁴.

Ta „aplikacja” była darem Ducha Świętego, gdy ktoś czuje „szerzące się gorącości isierki, a jakby zewnątrz wpuszczone z lekka przenikające do serca, poruszające” do doskonalszego nabożeństwa⁴⁵. Medytacje powinny mieć określony cel, na przykład nabyć cnoty lub poprawę wad, z tego powodu dodano do każdej fragment Reguły św. Benedykta oraz sentencje z pracy Jana Gersona *O naśladowaniu Chrystusa* (które „jako pszczołka z woniejących kwiatów pozbieram i delikatnemu ducha twojego smakowaniu za specjał przed oczy położę”⁴⁶). Następnie zamieszczono tzw. afekta woli, czyli konkretne postanowienia. Pomocą w ewentualnym rozproszeniu miało być wyobrażenie sobie mąk czyśćcowych i dusz potępionych.

Andrzejowski zaproponował podział medytacji na osiem dni, poświęconych na rozmyślanie o kondycji ludzkiej i sposobach osiągnię-

43 Rano należało przeczytać uważnie „punkta” medytacji, zastanowić się nad ich celem, następnie odmówić „pacierze”, przygotować się do mszy św. lub komunii. Później czas przeznaczano na lekturę książki duchownej i wybranie z niej punktów rozmyślenia, medytację, rachunek sumienia, obiad, adorację Najświętszego Sakramentu, pół godziny pracy ręcznej, zanotowanie pożytku z medytacji, afektów i uczynionych obietnic, odprawienie godzin liturgicznych, medytację oraz jutrznię z laudesami i rachunek sumienia przed snem. *Gora Tabor dla bawiących się przez dni X bogomyślnością [...] / pracę pewnego Benedykta [...] ; polskim ięzykiem z tacińskiego przeniesiona od X. Karola Andrzeiowskiego [...] WW. Panien Benedyktynek Wileń[skich] Spowiednika [...].* – W Wilnie: w druk[arni] Scholarum Piarum, 1764, s. 14–15.

44 Ibidem, s. 12.

45 Ibidem.

46 Ibidem, s. 13.

nięcia doskonałości⁴⁷. Rozważania na pierwsze cztery dni traktowały o przeznaczeniu człowieka („o ostatnim końcu człowieka” i zaletach stanu zakonnego), jego upadku (rozważania o grzechach), karze za grzechy ciężkie i powszednie. Medytacje na kolejne cztery dni były przeznaczone na rozmyślanie o ślubach zakonnych, nawróceniu obyczajów, ubóstwie, pokorze, czystości i doskonałym zjednoczeniu z Bogiem. Do „tabeli” medytacji autor dodał modlitwy przed rozmyślaniem oraz podczas adoracji Najświętszego Sakramentu. Zamieścił także modlitwę św. Ignacego *Duszo Chrystusowa...* (choć nie oznaczył jej autorstwa).

Druga praca Andrzejowskiego była przeznaczona głównie dla „zakonnego czytelnika”⁴⁸. Rozmyślania miały służyć jego nawróceniu (powrotowi do gorliwości) i przez to zasłużeniu na niebo („podczas medytacji rozpala się ogień, w tej kształtują się afekta, w tej się skuteczne na cały dzień rozpoczynają przedsięwzięcia”⁴⁹). Autor porównał „ducha” Chrystusowego, który od momentu chrztu „chrześcijanina pobudza do zachowania prawa chrześcijańskiego”, do „ducha” św. Benedykta, który od chwili profesji „porusza do ćwiczenia w świętej regule”⁵⁰. Teksty medytacji zostały podzielone na dwie części, z cezurą w lipcu. Praktykę medytacji rozpoczynano wieczorem. Wówczas powinno się przeczytać tekst i z myślą o nim zasypiać, rano należało wyobrazić sobie obecność Boga i przystąpić do rozmyślenia (wówczas „pilnie każde słowa rozważaj, ani na tym nie przedstawaj, samego sensu i końca słów przenikać nie usuń”⁵¹). Czytelnik powinien poznać korzyści wynikające z zachowania reguły i kary za jej zaniedbanie. Ta wiedza służyła do odprawienia dwu rachunków sumienia. Pierwszy służył określeniu środków unikania grzechu, a nawet okazji do grzechu, drugi zaś poznaniu praktycznych sposobów wypełniania zaleceń reguły („ponieważ powszechne postanowienia zaraz po medytacji niszczą”⁵²). Najistotniejsza była jednak miłość, której „ustanie jest przeciwko końcem całej Reguły”⁵³.

Trzecia praca Andrzejowskiego została przetłumaczona „dla wygody osób zakonnych”⁵⁴. Pierwotnie była przeznaczona dla klasz-

47 Ibidem.

48 *Duch św. Ojca naszego y Patryarchy Benedykta*. – W Wilnie: w Drukarni Scholarum Piarum, 1765.

49 Ibidem, k. nlb. 3r.

50 Ibidem, k. nlb. 2r.

51 Ibidem, k. nlb. 3v.

52 Ibidem, k. nlb. 4r.

53 Ibidem.

54 *Uwagi na Regułę na Ojca Naszego Benedykta / z Autora [...] Joachima Opata [...] dla wygody osób zakonnych ; na polski ięzyk przetłumaczone przez X. Karola Andrzeiowskiego [...] Spowiednika Ordynaryusza WW. Panien Wileńskich tegoż Zakonu przy S. Katarzynie*. – W Wilnie: w Drukarni JKM y Rzeczypospolitey XX Scholarum Piarum, 1765.

torów niemieckich, zwłaszcza dla konwersów i mniszek⁵⁵. O popularności tej książki świadczą trzykrotne jej przedruki. Andrzejowski tekst uznał za pożyteczny, służący zachowaniu karności braci i sióstr oraz potrzebom całego zakonnego świata. Tłumacz szczególnie uważnie starał się oddać myśli i intencje autora (pracę „szczerze wykonałem, a przez całe i wszystkie miejsca samego autora myśl, owszem i słowa, jak mogłem zawsze zostawiałem i utrzymywałem, obawiając się, abym duchowi własnemu i przyrodzonemu jakiego nieprawego z własnego zdania nie przypisał oszukania”⁵⁶). Prosił następnie o odnowienie „ducha” św. Benedykta u czytelników, by nie tylko pojęli sens reguły (przez rozmyślanie), lecz także pokazali jej wypełnienie przez szczere i prawdziwe życie duchowe, powrót do pierwotnej żarliwości, ducha „pierwszych ojców”.

Czwarta praca Andrzejowskiego, uznana przez niego za najważniejszą, zawierała przykłady życia świętych i błogosławionych Zakonu, które powinny być przydatne dla ksieni (dać „w rządzeniu zacnego zgromadzenia pomoc i folgę”⁵⁷). Chodziło zwłaszcza o przywołanie sposobów mających posłużyć wspólnocie benedyktynek „dla utrzymania życia duchownego”⁵⁸. Tekst został dedykowany Wołłowiczównie jako wyraz wdzięczności za doznane dobrodziejstwa oraz miał stanowić zachętę do jej naśladowania. Spowiednik uznał, że zasługą ksieni było nie tylko wybranie stanu zakonnego, lecz także prowadzenie przykładowego „ze wszech miar” życia. Spowiednik podkreślił ponadto, że została ona wybrana przez konwent na przełożoną, aby „jako pobożna i przykładna, jako sprawiedliwa i łaskawa, jako gorliwa i dobroci pełna nim

55 Ibidem, k. nlb. 2r.

56 Ibidem, k. nlb. 2v.

57 *Kalendarz Benedyktynski na każdy dzień całego roku Zyciem świętych Pańskich Zakonu S. Oyca [...] Benedykta [...] ku zbudowaniu y nasladowaniu czytających zapisany: a zaś [...] Franciszce Annie Wołłowiczównie Xieni klasztoru Wileńskiego tegoż zakonu na dowód szacunku y wdzięczney pamięci / przez X. Karola Andrzejowskiego [...] ofiarowany [...]*. – W Wilnie: w Drukarni I.K.M. XX. Bazylianow-y w Drukarni I.K.M. y Rzpltey XX. Scholarum Piarum, 1768, k. nlb. 2v. Wykorzystywano także uzupełnienia do brewiarza rzymskiego, między innymi benedyktyn Leonard Grabkowski zebrał „Świętych Pańskich cnoty w lekcjach do godzin kapłańskich potrzebnych”, a swoją pracę zadedykował ksieni Hilzenównie. *Officia Propria Patronorum Ordinis [...] sanctorum ac beatorum [...] Ordinis Benedictini pro usu [...] ejusdem ordinis per Regnum Poloniae et Magn. Ducat. Lituan [...] Collecta a p. Leonardo Grabkowski [...]*. – Vilnae: Typis Minorum Conventualium, 1759.

58 Podobne prace były publikowane przez benedyktynki, na przykład Jan WĘGRZYŃKOWICZ przygotował kompendium *Posag to iest Zbior rzeczy kosztowniejszych, y osob świętobliwszych Zakonu S. Oyca Benedykta*. – W Iarosławiu : z Drukarniey Iana Szeligi, 1623, oraz *Summarius Przykładnych Dzieiow u osob świętobliwych. Którymi Zakon Benedykta S. przez trzysta lat [...] iaśniał [...]*. – W Iarosławiu: w Drukarni Iana Szeligi, 1623.

rzadziła”⁵⁹. Andrzejowski nawiązał również do zasług biskupa Eustachego Wołłowicza⁶⁰, przez co list dedykacyjny stał się świadomie skonstruowanym panegirycznym na cześć rodu, przygotowanym „na dowód winnego poszanowania”.

O znaczeniu tekstów nawiązujących do dziejów świętych Zakonu świadczy wznowienie w 1763 roku przez Wołłowiczównę pism św. Gertrudy, wcześniej opublikowanych przez klasztor lwowski benedyktynek (w 1648 roku)⁶¹. Ksieni wydana „swoim staraniem” pracę aprobowaną przez Kościół uznała za godną przypisania biskupowi wileńskiemu Ignacemu Massalskiemu (1727–1794)⁶². W dedykacji wymieniła powody takiego wyboru adresata, zwłaszcza chęć okazania mu wdzięczności i upamiętnienia jego zasług („dzieło to, w którego przedmowie powinnej życzliwości mojej ku Imieniowi Twemu wyrażone są dowody, jako trwalsze nad moje życie z przyczyny publicznego swego na widok wyjścia tak dalszą usług moich i należytą wdzięczności [...] jakążkolwiek w czas późniejszy będzie pamiątką”⁶³). Kolejnym powodem dokonanego wyboru było przekonanie o pożytku lektury: „nie tylko dla zgromadzenia mego, z okazji którego tak książka się drukowała, ale też dla tych, którzy doskonałości z istoty stanu swego zawsze i pragnąć, i szukać muszą”⁶⁴. Biskup został uznany za przykład życia świętobliwego, zasługującego na szacunek, a zarazem za osobę, która zapewni pracy można „protekcję”.

Duchowości benedyktyńskiej dotyczyły także kolejne dwie prace opłacone przez klasztor wileński. Wydano wybór „chwalebnych”

59 *Kalendarz Benedyktynski...*, k. nlb. 2v.

60 Wymienił między innymi nadane przez biskupa Wołłowicza ustawy dla klasztoru w Lubiniu oraz wymurowanie dormitarza na 24 cele. Wdzięczni benedyktyni zawiesili portret biskupa w refektarzu, a Andrzejowski zamieścił opis życia Wołłowicza w swoim kompendium (niezależnie od wydrukowanego w Krakowie żywota).

61 O roli duchowości benedyktyńskiej w konwencie wileńskim świadczy także wydana w 1724 r. kosztem Pacówny edycja modlitw św. Gertrudy pt. *Niebo na ziemi albo Strzeliste Akty y Affekty S. Gertrudy* druk w Wilnie 1724 (tytuł według opisu egzemplarza Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu). Autor antologii nauk świętej podkreślił, że zbiór zawiera „prawdziwy i istotny modlitw odprawowania sposób, który nie śmiertelny jaki człowiek wymyślił, lecz sam Chrystus [...] oblubienicom swoim objawił, częścią ustnie, częścią przez Ducha Świętego one nauczając, które by modlitwy były mu wdzięczniejsze i przyjemniejsze”. Zob. *Niebo na ziemi [...] albo modlitwy S. Gertudy [...] przetłumaczone*. – W Brunsberku: w Drukarni Collegium Societatis Jesu, 1759, k. nlb. 2r.

62 I. SZYBIAK: *Ignacy Jakub Massalski*. W: *Polski słownik biograficzny*. Red. E. Róztworowski. T. 20. Kraków 1975, s. 135–139.

63 *Posel Boskiey Łaskowości, : abo Wielkich Łask Duchownych [...] obwieszczenia [...] Pięć części tej Xiąszki opisane ; Przez X. Jakuba Gawatha [...] z Łacińskiego na Polski ięzyk przetłumaczone [...]*. – W Wilnie: w Drukarni Scholarum Piarum, 1763, k. nlb. 2v.

64 *Ibidem*, k. nlb. 3r.

sentencji opata Blois, przygotowany przez tamtejszego spowiednika Wincentego Szczycińskiego. Swój przekład (pierwszy na język polski) ofiarował on ksieni „z życzliwym imieniem jej powinszowaniem” (dnia 9 marca 1778 roku) oraz jako wyraz szacunku dla jej zasług. Doceniał takie cechy przełożonej, jak: pokora, skromność, mądrość i ściśle przestrzeganie reguły oraz ustaw zakonnych. Do pracy dołączył wykaz wszystkich zakonnic w konwencie.

Prezentem był także tom ćwiczeń duchownych św. Ignacego Loyoli⁶⁵. W klasztorze wileńskim szczególny wpływ na zakonnice wywierali benedyktyni, wybierani na spowiedników, tłumaczy i wydawców publikowanych przez mniszki książek, jednak formacja duchowa benedyktynek polskich charakteryzowała się intelektualną „podbudową” podejmowanych działań i dominacją modlitwy myślniej, której nauczali głównie jezuici⁶⁶.

W 1779 roku Wołłowiczówna opłaciła trzecie wznowienie przez klasztor wileński opisu medalu i krzyża św. Benedykta⁶⁷. Publika-

65 Ćwiczenia duchowne [...] Oyca Ignacego na osm dni rozłożone; Przez W. X. Ludwika Bourdaloue [...] francuskim ięzykiem wydane ; A przez X. Jerzego Devina [...] na oyczysty ięzyk przełożone niegdyś w Kaliszu. – W Wilnie: w drukarni Societatis Jesu, 1773.

66 M. BORKOWSKA: *Ideał benedyktynki proponowany przez kongregację chełmińską*. „Znak” 1980, R. 32, nr 318, s. 1564–1571; EADEM: *Duchowość benedyktynek polskich jako problem badawczy*. W: *Duchowość zakonna w Polsce*. Kraków 1994, s. 13–23. W działalności edytorskiej zakonnic sięgały zatem także do opracowań autorstwa jezuitów, między innymi Hilzenówna wydała „własnym sumptem” przedruk tłumaczenia nauk „duchownych” przeznaczonych dla wszystkich osób dążących do doskonałości, zwłaszcza zaś dla mniszek (do tekstu dołączono kazanie na profesję panien zakonnych, wygłoszone w dniu św. Agnieszki, czyli 21 stycznia). Zob. *Krotkie zebranie dziełnego ćwiczenia w postępuku duchownym [...] po polsku przez iednego kapłana Societatis Iesu przetłumaczone; teraz zaś w roku 1749 własnym sumptem Wielmożney w Bogu Nayprzewielebniejszey Jeymcy Panny Mechtyldy Hilzenowny ZSOB Xieni konwentu Wileńskiego powtornie do druku podane*. – W Wilnie: w Drukarni JKM Akademick[kiej] Societatis Jesu, 1749.

67 Pracę benedyktyna Romana Zawadzkiego poświęconą wizerunkowi medalu i krzyża św. Benedykta (jako karawaki) wydała ksieni Pacówna w 1709 r. (*Metal na taxie y probie Opatrzności Boskiej siła ważący: albo moc y skutki metalu krzyża Oyca y Patryarchy Benedikta przeciwko morowemu powietrzu [...] / do druku podane przez iednego kapłana Zakonu Benedyktyńskiego [...]*). – W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Soc. Iesu, 1709), a w 1745 r. przedrukowała Rejtanówna, z dedykacją dla kasztelanowej Konstancji z Platerów Hilzenowej, matki późniejszej ksieni (*Metal Na taxie y probie Opatrzności Boskiej Siła ważący: albo Moc y skutki Metalu Krzyża Oyca y Patryarchy Benedykta Świętego, Przeciwno morowemu powietrzu, czarom, y wszelkim chorobom przez litery na tymże Metalu wyrażone, z Benedyktyą Zacharyasza Świętego. Po różnych łacińskich, niemieckich y Polskich edycjach po kilkakroć do druku podane*. – Teraz znowu z niektórym przydaniem nabożeństwa różnego Przedrukowane. – W Wilnie: w Drukarni J.K.M. Akadem[iej] Soc[ietatis] Jesu, 1745). Karawaka (*crux bipatibulata*) to krzyż nazwą nawiązujący do relikwiarza z miasta Caravaca de la Cruz. M. KOŁYSZKO: *Dewocjonalia z końca XVI-XVIII wieku pochodzące z badań archeologicznych na terenie Polski (stan zachowania, identyfikacja, zagadnienia konserwatorskie)*. Toruń 2013, s. 22–62, o medaliku św. Benedykta – s. 132–139. Zob. też IDEM: *Wizerunki podwójnego krzyża w kulturze Polski*. Toruń 2015.

cja ta może świadczyć o stałym zapotrzebowaniu na teksty traktujące o obronie przed czarami, urokami i chorobami, a także o chęci uwolnienia od złych duchów i pocieszenia „utrapiionych, skuszonych i ostatecznie rozpaczających”⁶⁸. Krzyż miał także służyć pomocą w wielu nieszczęściach, między innymi chronił przed „morowym powietrzem”, piorunami i chorobami. W przedmowie do czytelnika autor zamieścił wiele przykładów skuteczności takiej ochrony⁶⁹; ze względu na powszechnie znane „pożytki” wyrażał szczególną wdzięczność Wołłowiczównie za druk („setnie i wieczyście życzę ile liter w tej książce, ile zasług twoich, tyle niech będzie błogosławieństw nieustannych. Twoja pobożność ustawiczna to sprawiła, że tę książkę najnabożniejszą oddaję”⁷⁰). W pracy szczegółowo opisał wizerunek medalu i krzyża, wyjaśnił też znaczenie poszczególnych liter. Tłumaczenie łacińskich fragmentów modlitwy Zachariasza jest jednak znacząco odmienne od pierwszej edycji z 1709 roku⁷¹ (zob. tabela 1).

W 1780 roku benedyktynki wileńskie wydały modlitewnik na potrzeby założonego w 1705 roku bractwa pw. Opatrzności Bożej⁷². Jego członkowie (w tym benedyktynki) byli zobowiązani do modlitwy o zgodę „panów chrześcijańskich” oraz w intencji Kościoła i „wykorezienia herezji”⁷³. W modlitewniku, oprócz wymienienia obowiąz-

68 *Metal na taxie y probie Opatrzności Boskiej siła ważący: albo Moc y skutki Metalu Krzyża Oycy y Patryarchy Benedykta świętego Przeciwno morowemu powietrzu, czarom, y wszelkim chorobom przez litery na tymże metalu wyrażone [...], po różnych łacińskich, niemieckich y polskich edycjach. Po kilkakroć do Druku podana. – Teraz znowu [...]* Przedrukowane [...]. – [S.l.]: [s.n.], 1779.

69 Wiele przykładów pochodziło z XVII w., na przykład przytoczono proces czarownic z Netrembergu oraz obronę przed „morowym powietrzem” Rakowa i Tyńca.

70 Ibidem, k. nlb. 3r.

71 Transkrypcja współczesna modlitwy zob. w: E. INDYCKA: *Dawnych czasów pamiętki... W: Kościół, który zbudowali aniołowie. Zarys dziejów kościoła Wniebowzięcia NMP w Gieczu*. Red. E. INDYCKA, A.M. WYRWA. Dziekanowice–Lednica 2012, s. 71–96; modlitwa Zachariasza zob. aneks, s. 95–96 (aneks, oprac. A.M. WYRWA, E. SKIBIŃSKI).

72 *Sposob nabozenstwa ku czci y wystawieniu Opatrzności Boskiej: ktorey arcybractwo od [...] Klemensa XI Kosciolowi S. Katarzyny Wielebnych Panien Benedyktynek w Wilnie nadane y od [...] Konstantego Brzostowskiego [...] przyiete [...] wychodzący. – W Wilnie: w Drukarni JKM y Rzeczypospolitey u XX Scholar[um] Piar[um], 1780. Dokument fundacji bractwa (ABW. Rkps A 22), datowany na 19 sierpnia 1705 r., podpisał Fryderyk Jerzy Welczek z Wielkich Kończyc, syn fundatora pierwszego bractwa pod tym wezwaniem. Fundację zatwierdził papież Klemens XI, a następnie przyjął biskup Konstanty Brzostowski (w 1719 r.). Bractwa pod tym wezwaniem działały także w klasztorach benedyktynek w Staniątkach, Chełmnie i Łomży. W fundacji pośredniczył opat Gaudenty Lipnicki, a promotorem został opat ze Starych Trok Karloman Myśliński. Zob. M. BORKOWSKA: *Słownik mniszek benedyktyńskich...*, aneks 2, s. 134–136.*

73 D. CHODŹKO: *Kościół i klasztor...*, s. 482. Miejscem spotkań bractwa była kaplica pod tym samym wezwaniem, ufundowana 1642 r. przez Piotra Wołłowicza (ur. ok. 1590), podkomorzego województwa trockiego i referendarza. Jej kopułę zdołała karawaka. Ibidem, s. 485.

Tabela 1. Porównanie tłumaczenia przykładowych wersetów w edycjach *Metalu na takcie* z 1709 i 1779 roku

Litery	Tekst łaciński	Edycja z 1709 roku	Edycja z 1779 roku
VRSNSMV SMQLIVB	Vade retro Satana, Numquam Suade Mihi Vana Sunt Mala Quae Libas, Ipse Venena Bibas	Idź precz szatanie, nie kuś mnie do próżności. Złe jest to co podsuwasz, sam pij truciznę	Ustąp rychło szatane, nie sid- lij mię w złości są marne, które lubisz, jedz wężu brzydkości
CSSML NDSMD	Crux Sacra Sit Mihi Lux Non Draco Sit Mihi Dux	Krzyż święty niech mi będzie światłem, Smok, czyli diabeł, niech nie będzie mi przewodnikiem	Krzyżu Święty świeć mi łaskawie, Niech diabeł siedzi w mizer- nej dzierżawie

ków członków (podania konkretnych modlitw, obecności na wotywie i zebraniach oraz sposobach obchodzenia świąt brackich), zalecono wypełnianie uczynków miłosierdzia i dzieł pobożnych (za które można było uzyskać określone odpusty). Dodatkowo zamieszczono litanie, różne modlitwy i pieśni nawiązujące do tekstów biblijnych.

Na użytek własny oraz lokalnego świeckiego i duchownego społeczeństwa wykorzystywano także druki ulotne i okolicznościowe. Przede wszystkim dokumentowano w ten sposób życie zakonne i związki rodzinne Wołłowiczówny oraz prowadzone przez klasztor procesy⁷⁴. Ważne wydarzenia w życiu zakonnym, jak obłóczyny, profesje, konsekracje oraz rocznice tych uroczystości, upamiętniano w formie drukowanych kazań⁷⁵. Pierwotnie były one

⁷⁴ Benedyktynki wileńskie w tej formie wyrażały także wdzięczność dla osób związanych z konwentem, między innymi zadedykowały staroście wiłkomirskiemu Benedyktowi Tyzenhauzowi kazanie Stanisława Kmity, wygłoszone „na dzień św. Benedykta”. Zob. *Wielki luminarz Benedykt święty cnotami y cudami nad słońce iasniejszy [...] Tyzenhauzow imienia znaku wstępuiący [...] Benedyktowi Tyzenhauzowi [...] dedykowana Od wiecznie obligowanego Panskiego Imieniu Konwentu Wileńskiego Panien Benedyktynek Roku Pańskiego 1745.* – W Wilnie: w Drukarni Societatis Iesu, 1745. Omówienie zob. w: J. GWIOŹDZIK: *Druki okolicznościowe w środowisku żeńskich klasztorów kontemplacyjnych XVI–XVIII wieku.* W: *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje.* Wrocław 2006, s. 208. Tyzenhauz był znany w lokalnym społeczeństwie, uczestniczył w Trybunale Litewskim. Zob. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo wileńskie XIV–XVIII w.* Red. A. RACHUBA. Warszawa 2004, s. 496. Organizował uroczystości z okazji imienin królewskich. Zob. B. MANYŚ: *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763).* Poznań 2015. Tyzenhauz chętnie zwiedzał także pałace, kościoły i klasztory, na przykład był u cystersów w Krzeszowie. Zob. A. ZIOBER: *Opis podróży po Śląsku i Czechach starosty wiłkomirskiego Benedykta Tuzenhauza z połowy XVIII wieku.* „Sobótka” 2015, nr 2, s. 91–98.

⁷⁵ Przykładem może być kazanie przy obłóczynach ksieni Platrówny (zob. *Dom słońca y cnót splendoru [...] przy solennych obłóczynach [...] Joanny Platerówny [...] w kościele WW Panien Benedyktynek wileńskich [...].* – W Wilnie: w Drukarni Societatis Iesu, 1744) oraz wygłoszone przez Mikołaja Tupalskiego *Kazanie podczas obło-*

wyglaszane w czasie uroczystości, które odbywały się zgodnie z określonym ceremoniałem oraz z udziałem członków lokalnej – kościelnej i świeckiej – społeczności. Zwykle bogatą oprawę miał opisany w pontyfikale połączony z Eucharystią obrzęd konsekracji ksieni. Przełożona klęcząc, czytała przysięgę, następnie całowała księgę Ewangelii, którą trzymał biskup. W czasie śpiewanej litanii powinna leżeć krzyżem, później odebrać od biskupa regułę. Kolejno powinna uważnie wysłuchać kazania, pójść z zapaloną świecą na ofiarowanie i aż do końca mszy klęczeć pod trzymanym przez zakonnicę welonem. Na końcu uroczystości biskup przekazywał ksieni pastorał, udzielał jej błogosławieństwa i rozpoczynał hymn *Te Deum laudamus*. Ostatnim elementem była przysięga posłuszeństwa, którą składała ksieni każda zakonnica w konwencie⁷⁶. W czasie konsekracji Wołłowiczówny kazanie wygłosił Stanisław Sobolewski, regens Seminarium Duchownego w Wilnie (portret ksieni zob. ryc. 1). Tekst „na pamiątkę” tego wydarzenia wydał w 1760 roku⁷⁷, a następnie przedrukował w roku 1762, „zobligowany” względami wdzięczności wobec ksieni, jej rodziny, a także „zachęcony życzliwością” konwentu. Przede wszystkim chodziło jednak regensowi o przekazanie przełożonej kazania, którego wcześniej nie mogła usłyszeć⁷⁸. Rocznicą elekcji oraz imieniny również stanowiły okazję do druku pamiątkowych oracji⁷⁹, które nie tylko upamiętniały uroczystość, lecz także były wyrazem uznania, jakim cieszyła się ksieni w diecezji wileńskiej.

czynyn Bogumiły Mirskiej [...] (W Wilnie: [s.n.], 1769) oraz Jana Włockiego z okazji profesji Światło na objaśnienie narodów [...] przy solennym akcie professy [...] Franciszki Olędzkiej [...] w kościele Wielebnych Panien Benedyktynek produkowane [...]. – W Wilnie: w Drukarni Akademickiej Societatis Jesu, 1728.

⁷⁶ Zachował się opis ceremonii konsekracji ksieni w klasztorze nieświeskim. Zob. Ceremoniarz obrządków kościelnych według Reguły i zwyczaju Zakonu Oycy Świętego Benedykta Dla WW PPP Zakonnych Klasztoru Nieświzkiego za przełożenstwa [...] Scholastyki Szaniawskiej Xieni tegoż klasztoru przepisany [...] 1807. ABW. Rkps F 12, s. 175.

⁷⁷ Pamiątka konsekracji w Bogu nayprzewielebniejszy Imci panny Anny Wołłowiczownej. – Wilno: w Druk[arni] XX. Bazylianów, 1760.

⁷⁸ Pamiątka konsekracji w Bogu Nayprzewielebniejszy Imci Panny Anny Wołłowiczownej Xieni klasztoru Wileńskiego Zakonu S. Benedykta kazaniem w Roku 1760 miannym ogłoszona. – Teraz zas w Roku 1762 przez należyty rekognicya Jasnie Wielmożnego domu Wołłowiczow y przez wdzieczność drukiem ponowiona. – W Wilnie: w drukarni XX Bazylianow, 1762.

⁷⁹ Por. Do [...] Imci Panny Anny Wołłowiczówny [...] Xieni z okoliczności rocznicy elekcji na swój urząd [...] – [Wilno]: [s.n.], 1779. Kolegium pijarów wileńskich ofiarowało Wołłowiczównie wiersz: Do Wielmożney w Bogu Nayprzewielebniejszy Jey mość panny [...]. – [S.l.]: [s.n.], 1774; Wielmożney w Bogu Nayprzewielebniejszy Jeymci Pannie [...] wiersz. – [S.l.]: [s.n.], 1774.

Ryc. 1. Portret ksieni Franciszki Anny Wołłowiczówny (ok. 1712–1791). W zbiorach ABW (fot. Jolanta Gwioździk)

W rodzinie Wołłowiczów herbu Bogoria na wybór życia konsekrowanego zdecydowały się nie tylko Franciszka i Petronela, lecz także ich przyrodnia siostra Eleonora (ur. 1707, zm. 13.06.1774)⁸⁰, która w 1725 roku wstąpiła do karmelitanek wileńskich i przyjęła imię Helena Teresa od Ducha Świętego. Również ojciec tych trzech panien zdecydował o podjęciu życia duchownego i w 1727 roku wybrał konwent jezuitów wileńskich⁸¹. Śladem związków Wołłowicza z rodziną są jego prace kaznodziejskie i translatorskie, dedykowane bratu

⁸⁰ Biogram zob. w: M. BORKOWSKA: *Leksykon zakonnic...*, s. 166.

⁸¹ Biogram Wincentego Piotra Wołłowicza zob. w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Oprac. L. GRZEBIEŃ. Kraków 1996, s. 758. Scedował starostwo chwejdańskie (z dniem 1 października 1727 r.) zamiast na córkę Balbinę, na syna Dominika (oboje z małżeństwa z Anastazją Kurzenicką). W testamencie z 8 września 1727 r. tak pisał o swej decyzji: „najstarsza córka Balbina obdarzona szczęściem i urodą, wychowuje się u ciotki Antoniny z Zahorowskich ordynatowej Zamojskiej [pierwszym jej mężem był Marcján Wołłowicz – J.G.] [...] dostała starostwo chwejdańskie, obliguję więc córkę, która wkrótce pójść ma za mąż, cedować starostwo to lub część podniesionego kapitału bratu Dominikowi”. Balbina została w grudniu 1727 lub styczniu 1728 r. drugą żoną Józefa Paca, brata Anny Pacówny, matki Franciszki i Anny Wołłowiczównien. *Pacowie...*, s. 248.

i sześciu synom z pierwszego małżeństwa⁸². Drukarnia pijarów wileńskich natomiast przypisała ksieni Wołłowiczównie drugie wydanie książki⁸³ jej przyrodniego brata starosty purwińskiego Jerzego (ur. 1703, zm. 28.12.1768), syna Anastazji z d. Kurzenieckiej. Chodziło nie tylko o upamiętnienie w ten sposób autora wyboru modlitw (zbioru litanii, koronek, pieśni, odpustów, „afektów” i innych tekstów paraliturgicznych), lecz także o zaspokojenie zapotrzebowania na ten druk i o trafiony prezent dla przełożonej wileńskiej. W kościele św. Katarzyny odbył się pogrzeb Jerzego i jego żony Elżbiety z d. Skarbek-Ważyńskiej (ur. 1720, zm. 25.03.1769). Okolicznościowe kazania wygłosił 30 grudnia 1768 roku oraz 1 kwietnia 1769 pijar Mikołaj Tupalski, który następnie opublikował je w 1769 roku⁸⁴. Drukowane funeralia świadczyły o prestiżu Wołłowiczów w środowisku lokalnym⁸⁵, a dodatkową pamięć miało zapewnić rodzinie epitafium umieszczone w kościele przyklasztornym. Świątynia ta służyła również jako miejsce odprawiania uroczystości dla osób, które z konwentem wileńskim były związane nie tylko względami rodowymi, lecz także duchową posługą. W 1774 roku Michał Karpowicz (1744–1803), kaznodzieja i wykładowca w Seminarium

82 Wydrukowano kazanie: *Kazanie na dzień S. Ignacego de Loiola [...]* : W.J.P. Krzysztofowi Kazimierzowi Wołłowiczowi Podkomorzemu Woiew. Mińskiego Rodzonemu Bratu swemu y Dobrodzieiowi ofiarowane, miane w kościele Nowicyatu Wileńskiego / przez Wielebnego X. Wincent. Piotra Wołłowicza S.J. – W Wilnie: w Drukarni Akadem. S.J.R., 1729. Znany jest także Wincentego Piotra Wołłowicza przekład tekstu węgierskiego jezuita Jánosa Nádasiego *Portret nieskończonej wieczności, w żywych wyrażony imáginacyách w tygodniowym reprezentowany lustrze / wprzód łacińskim rythem od Wielebnego Xiędza Jana Nadazego Societatis Jesu káplaná delineowány; a teraz polskim wierszem przez Wielebnego Xiędza Wincentego Piotra Wołłowicza, tegoż zakonu Soc. Jesu odnowiony, y Wielmożnym Ich Mościom Pánom Marcyanowi Stároście Purwińskiemu, pułkownikowi J.K.M., Dominikowi Referendarzowi W.X. Litewskiego, pułkownikowi y porucznikowi chorągwi usarskiej J.K.M., Aleksandrowi Chorążemu usarskiemu, Jaśnie Wielmożnego Jegomości Pana Hetmana Polnego W.X.L., Krzysztofowi y Jerzemu Referendarzom W.X.L., Stanisławowi Chorążemu znaku Petyhorskiego, J.W.J.P. podskárbięgo Nádzwornego, Wołłowiczom, kochánym Synom od sprzyjającego progenitora ofiarowany roku pańskiego 1729.* – W Wilnie: w drukarni akademickiej Soc. Jesu, 1729.

83 *Posilek ranny w kazdym momencie gotowy dla zgłodnialey grzeszników duszy kondementem zbawienia aż do zupełnego nasycenia zaprawiony: z roznych seraficznej miłości Boskiej aktów zebrany z przydaniem różnego nabożenstwa Roku tysiąc siedemset siedemdziesiątego szóstego przedrukowany.* – W Wilnie: w drukarni Scholarum Piarum, 1776.

84 *Kazania, z których pierwsze przy złożeniu ciała Jerzego Wołłowicza Star. Purwińskiego 30 Grudnia R. 1768, drugie zaś na pogrzebie Elżbiety z Ważyńskich Wołłowiczowej Starościny Purw. w kościele Benedyktynek Wileńskich d. 1 Kwiętn. r. 1769.* – W Wilnie: [s.n.], 1769.

85 W 1652 r. ogłoszono w kościele benedyktynek, a następnie opublikowano kazanie po śmierci Piotra Wołłowicza. Na temat znaczenia kazań pogrzebowych zob. J. NIEDŹWIEDŹ: *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta.* Kraków 2012, s. 70.

Duchownym w Wilnie⁸⁶, dedykował Annie z Pociejów Tyszkiewiczowej kazanie poświęcone pamięci jej matki Franciszki Pociejowej⁸⁷, a rok później ofiarował jako prezent imieninowy druk kazania na dzień św. Anny⁸⁸. Proboszcz parafii św. Rocha Józef Gradowski u benedyktynek odprawiał mszę świętą z okazji pięćdziesiątej rocznicy prymicji, w ogłoszonej z tej okazji, a następnie opublikowanej homilii⁸⁹ był stawiany za wzór pobożnego i chwalebego życia.

Druki okolicznościowe służyły również przedstawieniu racji stron w sprawach spornych i sądowych, na przykład w latach 1734–1747 toczył się proces o posag Franciszki i Petroneli Ludgardy Wołłowiczówn⁹⁰, a w latach 1775–1784 ksieni sądziła się z Wołłowiczami i Oskierami o prawo do opieki nad dziećmi Jerzego Wołłowicza⁹¹. W archiwum konwentu wileńskiego zachował się nie tylko znaczny zbiór aktów sądowych dotyczących kwestii posagowych i spadkowych, lecz także liczne dokumenty majątków klasztornych. Do druku jednak została podana tylko „sprawa” z Bogusławem Boharewiczem (edycje z lat 1778, 1779 i 1784)⁹².

86 Biogram zob. w: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. T. 5: Oświecenie. Hasła osobowe I–O. Oprac. E. ALEKSANDROWSKA z zespołem. Warszawa 1967, s. 90–94.

87 Kazanie na pogrzebie ciała świętej pamięci Franciszki z Chalekich Pociejowy [...] : miane w kościele S. Katarzyny WW PP Benedyktynek Wileńskich dnia 31 stycznia Roku 1774 / przez Michała Franciszka Karpowicza [...]. – W Wilnie: w Drukarni JKMci y Rzeczypospo[litey] XX Scholar[um] Piar[um], 1774. Zob. także W. FILIPczak: Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej. W: *Kobiety i władza w czasach dawnych* Red. B. CZWOJDRAK, A. A. KLUCZEK. Katowice 2015, s. 405–434.

88 Kazanie Xa Michała Karpowicza w dzień uroczysty S. Anny w Kościele S. Katarzyny PP. Zakonnych Benedyktynek. W Wilnie: w Drukarni JKMci y Rzeczypospolitej Scholarum Piarum, 1775.

89 Kazanie na znalezienie S. Krzyża podczas powtórnych prymicji Wielmożnego Jmci Xiedza Jozefa Gradowskiego [...] : miane w kościele WW. Panien Benedyktynek / przez jednego z Xięży Scholarum Piarum. – W Wilnie: w Drukarni JKM y Rzpłtey Schol[arum] Piar[um], 1775.

90 Posag wynosił 40 tys. zł, zapisanych na dobrach Bożyn. Akta osobowe. ABW. Rkps C 4.

91 Akta osobowe. ABW. Rkps C 33. Jan Skorulski w 1764 r. zadedykował dzieciom Wołłowiczów elegię *Vox voluptatis ac virtutis juventutem in bivio stantem ad sua vota trahens, sub [...] Georgii et Elizabethae de Skarbek Wazyńscii, Wołłowiciorum, capitaneorum Purvinsensium, ad cautelam, sequelam[que], coram magnae spei juvenibus eorundem filii [...] Vincentio, Antonio, Stanislawo ac Benedicto Wołłowiciis, capitaneis Purvin., per devinctissimum nomini et honori servum, ac intimum amicum Joannem Skorulski praesenti metro dans echo*. – Vilnae: Typ[is] S.R.M. Academia S[ocietatis] I[esu], 1764. Omówienie w: A. VAŠKELIENĖ: *Reception of Classical Literary Genres in the 18th-century Latin Occasional Literature of the Grand Duchy of Lithuania*. „Interlitteratia. National Literatures and Comparative Literary Research” 2014, [vol.] 19/1. <http://ojs.utlib.ee/index.php/IL/article/view/IL.2014.19.1.7/1296> [20.12.2017], s. 101.

92 Sprawa W.W. Bogusława Boharewicza Rotmistrza Powiatu Starodubowskiego z w Bogu Przewielebnemi Jchmć Pannami Anną Wołłowiczówną Xienią, i wszystkimi

Zasługą ksieni Wołłowiczówny było zarówno inicjowanie powstawania tekstów, jak i wznawianie oraz subsydiowanie druków, które publikowano na użytek klasztoru oraz w celu zaspokojenia potrzeb religijnych społeczeństwa (zob. Aneks). W pierwszym przypadku chodziło głównie o dzieła o charakterze normatywnym i formacyjnym, które wykorzystywano w obiegu wewnętrznym klasztoru (a także w innych klasztorach różnych reguł). O ich funkcjonowaniu świadczy zachowanie określonych tytułów w bibliotece konwencyjnej (na przykład w 1820 roku znajdowało się tam 11 egzemplarzy *Kalendarza benedyktyńskiego* oraz 13 woluminów tzw. wykładu na regułę⁹³) oraz obecność wydawanych przez benedyktyнки wileńskie prac w księgozbiorach innych klasztorów, nie tylko reguły benedyktyńskiej (popularna była na przykład *Góra Tabor*). W drugim przypadku udostępniano tłumaczoną i rodzimą literaturę ascetyczną oraz druki brackie służące nie tylko benedyktyńkom, lecz także społeczeństwu. Podobny zasięg oddziaływania miały druki okolicznościowe.

Na dobór tytułów funkcjonujących w środowisku benedyktynek wileńskich mogło mieć wpływ kilka czynników, niekiedy występujących równocześnie. Były to zwłaszcza:

1. Tradycja edytorska konwentu. Wołłowiczówna wznawiała prace publikowane przez swoje poprzedniczki: Rejtanównę, Hilzenównę, a także Daniłowiczównę ze Lwowa.
2. Kontakty ze spowiednikami klasztorными benedyktyńkami Szczycińskim (1778) i Andrzejewskim (lata 1762–1768). Pisali oni prace ascetyczne, mogli również proponować określone teksty do tłumaczenia.
3. Propagowanie duchowości benedyktyńskiej w społeczności wiernych, zwłaszcza wydawanie tekstów św. Benedykta i mistyczek zakonu.
4. Potrzeby religijne własnego konwentu i innych domów benedyktyńskich (gromadzono głównie teksty formacyjne).
5. Względy utylitarne. Wydrukowano na przykład podręcznik dla uczennic („panien świeckich”), wydano modlitewnik bracki, ofiarowano literaturę okolicznościową („prezenty imieninowe”).
6. Dokumentacja wydarzeń związanych z funkcjonowaniem wspólnoty (druki okolicznościowe, prawne, panegiriki itp.).

Benedyktyńkami Wileńskimi. – [S.l.]: [s.n.], 1779; Replika ze strony W.W. Boharewicz Rotmistrza Starodubow: przeciwko W. W Pannom Benedyktyńkom Wileńskim. – [S.l.]: [s.n.], 1778; Produkt w sprawie WW. Panien Benedyktynek klaszt. Wileńskiego przeciwko W. Jmć. P. Buharewiczowi Regent. Grodz. – [S.l.]: [s.n.], 1784. Por. Proces o Wiazyń. ABW. Rkps C 70.

⁹³ Wizyta całego funduszu Klasztoru Reguły S. Benedykta panien benedyktynek pod tytułem S. Katarzyny Diecezji wileńskiej [...] za rok 1820 [...] sporządzona. ABW. Rkps A 9.

U schyłku czasów saskich i w okresie stanisławowskim klasztor benedyktynek wileńskich był wspólnotą osób, które posługiwały się różnego rodzaju drukami, zgodnie z wzorami zachowań i ze zwyczajami komunikacyjnymi charakterystycznymi dla żeńskiej wspólnoty kontemplacyjnej. Za czasów ksieni Wołłowiczówny inicjowano tu powstawanie i tłumaczenie tekstów oraz wydawano i wznawiano książki uznawane za najlepiej odpowiadające na potrzeby zarówno zakonnego, jak i świeckiego środowiska. Były to głównie prace z zakresu teologii duchowości, poświadczające rolę słowa pisanego w klasztorze, oraz druki okolicznościowe. Tworzyły one i podtrzymywały więzi klasztoru z duchowieństwem i lokalnym społeczeństwem, a zarazem dokumentowały istotne wydarzenia w życiu wspólnoty. Działalność edytorska przełożonej Franciszki Anny Wołłowiczówny, podjęta w niesprzyjających warunkach politycznych i gospodarczych, okazała się przy tym najbardziej znacząca liczbowo w dziejach całej kongregacji chełmińskiej.

Aneks

Druki związane z klasztorem benedyktynek wileńskich za czasów ksieni Franciszki Anny Wołłowiczówny (1760–1791) (w układzie chronologicznym⁹⁴)

1. Zwierciadło dla ustanowienia dobrych obyczajów... wierszem polskim otwarte... – W Wilnie: [s.n.], 1762.
2. Poseł Boskiey Łaskowości, abo Wielkich Łask Duchownych... obwieszczenia... : Pięć części tej Xiąższki opisane / Przez X. Jakuba Gawatha... z Łacińskiego na Polski ięzyk przetłumaczone... – W Wilnie: w Drukarni Scholarum Piarum, 1763.
3. Gora Tabor dla bawiących się przez dni X bogomyślnością... pracą pewnego Benedykta... ; polskim ięzykiem z łacińskiego przeniesiona od X. Karola Andrzejowskiego... WW. Panien Benedyktynek Wileń[skich] Spowiednika... – W Wilnie: w druk[arni] Scholarum Piarum, 1764.
4. Duch św. Oyca naszego y Patryarchy Benedykta / Karol Andrzejowski. – W Wilnie: w Drukarni Scholarum Piarum, 1765.
5. Uwagi na Regułę na Oyca Naszego Benedykta / z Autora... Joachima Opata... dla wygody osob zakonnych ; na polski ięzyk przetłumaczone przez X. Karola Andrzejowskiego... Spowiednika Ordynariusza WW. Panien Wileńskich tegoż Zakonu przy S. Katarzynie. – W Wilnie: w Drukarni JKM y Rzeczypospolitey XX Scholarum Piarum, 1765.
6. Kalendarz Benedyktyński na każdy dzień całego roku Zyciem świętych Pańskich Zakonu S. Oyca... Benedykta... ku zbudo-

⁹⁴ Opis zgodny z normą PN-N-01152-8:1994 Opis bibliograficzny. Stare druki.

waniu y nasladowaniu czytaiących zapisany : a zaś... Franciszce Annie Wołłowiczownie Xieni klasztoru Wileńskiego tegoż zakonu na dowód szacunku y wdzięczney pamięci / przez X. Karola Andrzejowskiego... ofiarowany... – W Wilnie: w Drukarni I.K.M. XX. Bazylianow : y w Drukarni I. K. M. y Rzpłtey XX. Scholarum Piarum, 1768.

7. Kazania, z których pierwsze przy złożeniu ciała Jerzego Wołłowicza...drugie zaś na pogrzebie Elżbiety ... Wołłowiczowey ... w kościele Benedyktynek wileńskich... / [przez Mikołaja Tupalskiego]. – W Wilnie: [s.n.], 1769.
8. Kazanie podczas obłócznyn Bogumiły Mirskiej... / [przez Mikołaja Tupalskiego]. – W Wilnie: [s.n.], 1769.
9. Ćwiczenia duchowne... Oyca Ignacego na osm dni rozłożone ; Przez W. X. Ludwika Bourdaloue... francuskim ięzykiem wydane ; A przez X. Jerzego Devina... na oyczysty ięzyk przełożone niegdyś w Kaliszu. – W Wilnie: w drukarni Societatis Jesu, 1773.
10. Do Wielmożney w Bogu Nayprzewielebnieyszey Jey mość Panny... – [S.l. : s.n.], 1774.
11. Kazanie na pogrzebie ciała świętey pamięci Franciszki z Chaleckich Pocięjowy... miane w kościele S. Katarzyny WW PP Benedyktynek Wileńskich dnia 31 stycznia Roku 1774 / przez Michała Franciszka Karpowicza... – W Wilnie: w Drukarni JKMci y Rzeczypospo[litey] XX Scholar[um] Piar[um], 1774.
12. Kazanie na znalezienie S. Krzyża podczas powtornych prymicyi Wielmożnego Jmci Xiedza Jozefa Gradowskiego... miane w kościele WW. Panien Benedyktynek / przez jednego z Xięży Scholarum Piarum. – W Wilnie: w Drukarni JKM y Rzpłtey Schol[arum] Piar[um], 1775.
13. Kazanie Xa Michała Karpowicza w dzień uroczysty S. Anny w kościele S. Katarzyny PP zakonnych Benedyktynek. – W Wilnie: w Drukarni JKMci y Rzeczypospolitej Scholarum Piarum, 1775.
14. Posiłek ranny w kazdym momencie gotowy dla zgłodnialey grzesznikow duszy kondementem zbawienia aż do zupełnego nasycenia zaprawiony : z roznych seraficznej miłości Boskiey aktow zebrany z przydaniem różnego nabożenstwa / [przez Jerzego Wołłowicza]. – Roku tysiac siedemset siedemdziesiątego szostego przedrukowany. – W Wilnie : w drukarni Scholarum Piarum, 1776.
15. Replika ze strony W. W. Boharewicza Rotmistrza Starodubow: przeciwko W. W. Pannom Benedyktyнком Wileńskim. – [S.l. : s.n.], 1778.
16. Zdania wyborne z Xiąg Blozyusza Opata Z.S. Benedykta wybrane... : Teraz polskim ięzykiem z Przydatkiem maxym potrzebnych y rozmowy pozytywney wydane ; Przez

- X. W[incentego] S[zczyńskiego] O. WW. PP. BB. Wileńskich... – W Wilnie: w Drukarni J.K.M. u XX Franciszkanow, 1778.
17. Do Imci Panny Anny Wołłowiczówny... Xieni z okoliczności rocznicy elekcyi na swój urząd... – W Wilnie: [s.n.], 1779.
  18. Sprawa WW. Bogusława Boharewicza Rotmistrza Powiatu Starodubowskiego z w Bogu Przewielebnemi Jchmć Pannami Anną Wołłowiczówną Xienią, i wszystkiemi Benedyktyнками Wileńskimi. – [S.l. : s.n.], 1779.
  19. Metal na taxie y probie Opatrzności Boskiej siła ważący : albo Moc y skutki Metalu Krzyża Oycy y Patryarchy Benedykta świętego Przeciwno morowemu powietrzu, czarom, y wszelkim chorobom przez litery na tymże metalu wyrazone... / [Romana Zawadzkiego], po różnych łacińskich, niemieckich y polskich edycyach. – Po kilkakroć do Druku podana, teraz znowu... Przedrukowane... – [S.l. : s.n.], 1779.
  20. Sposob nabozenstwa ku czci y wystawieniu Opatrzności Boskiej : ktorey arcybractwo od... Klemensa XI Kosciółowi S. Katarzyny Wielebnych Panien Benedyktynek w Wilnie nadane y od... Konstantego Brzostowskiego... przyiete... wychodzący. – W Wilnie: w Drukarni JKM y Rzeczypospolitey u XX Scholar[um] Piar[um], 1780.
  21. Produkt w sprawie WW. Panien Benedyktynek klaszt. Wileńskiego przeciwko W. Jmć. P. Buharewiczowi Regent. Grodz. – [S.l. : s.n.], 1784.

Jolanta Gwioździk

“Help not only for my congregation...”

Editorial Activity of Vilnius Benedictine Nuns

under the Reign of the Prioress Franciszka Anna Wołłowiczówna

Summary: At the end of Saxon times and in the king Stanisław period, the Benedictine monastery in Vilnius was a community of people who used various types of prints; in accordance with the patterns of behavior and communication habits characteristic of the feminine contemplative community. The merits of Wołłowiczówna were twofold: she initialized the creation of the texts and she resumed and subsidized prints, which were published for the use of the monastery and to meet the religious needs of the society. The created texts were mainly works in the field of theology of spirituality, which certified the role of the written word in the monastery, and normative as well as formative works, which were used in the internal circulation of the monastery (and in other monasteries of various rules). The translated and native ascetical literature and brackish texts, however, were made available not only to the Benedictines, but also to the public. Also, occasional prints were published: those created and maintained the monastery's bonds

with the clergy and the local society and, at the same time, documented important events in the life of the community.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Benedictine nuns, Wołłowiczówna, editorship, 18th century

Jolanta Gwioździk

« Aide non seulement pour ma communauté... »

Activité éditoriale des bénédictines de Vilnius

sous le pouvoir de l'abbesse Franciszka Anna Wołłowiczówna

Résumé : A la fin de la période de la dynastie de Saxe et durant le règne de Stanislas Poniatowski, le monastère des bénédictines de Vilnius était une communauté dont les membres se servaient de différents ouvrages imprimés en accord avec les modèles de comportements et les coutumes de communication caractéristiques pour une communauté contemplative féminine. Le mérite de l'abbesse Wołłowiczówna est aussi bien l'encouragement à la création des textes que la réédition et la subvention des ouvrages publiés au service du monastère et pour répondre aux besoins religieux de la société. Dans le premier cas, il s'agit avant tout des textes sur la théologie de la spiritualité attestant le rôle du mot écrit dans le monastère et les ouvrages du caractère normatif et informatif utilisés en circuit intérieur du monastère (et aussi dans les autres monastères de différents ordres). Dans le deuxième, on mettait à la disposition la littérature ascétique aussi bien native que traduite et les imprimés des confrères utiles non seulement pour les bénédictines mais aussi pour la société. On publiait aussi les imprimés de circonstance qui créaient et maintenaient les liens entre le monastère, le clergé et la communauté locale mais en même temps documentaient de grands événements de la vie communautaire.

Mots clés : Grand-duché de Lituanie, bénédictines, Wołłowiczówna, édition, XVIIIe siècle